

УДК 159.9:316.37

**ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ:
ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІР**

Володимир Сериков

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
Національна академія Служби безпеки України,
вул. Онуфрія Трутенка, 22, Київ, Україна, 03022
academy@ssu.gov.ua

АНОТАЦІЯ. У статті висвітлено сутність професійної компетентності викладачів вищих навчальних закладів на основі дослідження психологічних особливостей їх педагогічної діяльності. Розглянуто співвідношення понять компетентність і компетенція. Визначено певні психолінгвістичні якості професійно компетентного викладача вищого навчального закладу, а саме позиціонування власного ментального простору і контроль над ментальним простором аудиторії; діалог із здобувачами вищої освіти за платонівським взірцем – не як обмін інформацією, а як засіб ментального розширення простору тих, хто навчається; використання комунікативних можливостей і стилістичних реєстрів діалогу; демонстрація

індивідуального комунікативного стилю; володіння різними мовленнєвими жанрами; використання інтертекстуальних зв'язків.

Ключові слова: компетентність, компетенція, професійна компетентність викладача, особистісні якості викладача, психолінгвістичні виміри професійної компетентності.

Вступ

Формування професійної компетентності викладача – одна з головних проблем психології та педагогіки вищої школи. Вважаємо, що психолінгвістичний підхід до вирішення цієї проблеми дозволить визначити певні якості професійно ефективного фахівця вищої школи.

Мета статті – визначити сутність професійної компетентності викладача вищого навчального закладу. Завдання статті: 1) здійснити концептуальний та лексикографічний аналіз лексем *компетенція, компетентність*; 2) проаналізувати підходи до цих понять, що склалися в психології та педагогіці вищої школи; 3) визначити психолінгвістичні складові компетентності викладача вищої школи.

Методи дослідження

Представлені матеріали було розроблено на основі загальнонаукових методів *індукції* – узагальнення результатів окремих спостережень та *дедукції* – методу переходу від загальних тверджень до конкретного умовиводу. Крім того, було використано психологічний метод *інвентарю інтересів*, що дозволяє оцінити інтереси індивідуумів у різних сферах праці.

Результати досліджень

Вихідні засади підвищення професійної компетентності викладачів визначені концепцією безперервної освіти на початку 90-х років минулого століття. Однак на сучасному етапі виникла потреба в якісно новій підготовці викладача, яка б дозволила поєднувати фундаментальні професійні знання з інноваційним мисленням і дослідницьким підходом до вирішення освітніх задач та розв'язання педагогічних проблем. Питаннями підготовки викладача, формування й становлення його особистості займалися такі науковці, як О. Алексюк, О. Абдуліна, Г. Балл,

С. Гончаренко, С. Крисюк, А. Кузьмінський, В. Лозова, В. Олійник, В. Семиченко, С. Сисоєва, О. Сухомлинська та ін. Дослідження проблем компетентності в освіті здійснювали В. Адольф, Н. Бібік, Ю. Варданян, О. Гура, Е. Зеєр, І. Зязюн, І. Колесникова, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, Е. Рогов, Є. Сахарчук, В. Синенко, А. Щербаков тощо.

Новий підхід до конструювання освітніх стандартів потребує оновлення професійних вимог до викладача, виділення головних компетенцій як основи його спрямованості на постійне професійне самовдосконалення. Переважна більшість педагогів-науковців і практиків переконані, що підготовка фахівців у будь-якій сфері повинна здійснюватися на новій концептуальній основі в рамках компетентнісного підходу (Головань, 2008; Компетентнісний підхід у сучасній освіті, 2004; Національний освітній глосарій, 2011).

Компетентнісний підхід є ключовим методологічним інструментом реалізації цілей Болонського процесу. Суб'єктом і об'єктом такого підходу є здобувачі вищої освіти. Запровадження цього підходу здійснено європейським проектом Тюнінг (Національний освітній глосарій, 2011: 31).

Компетенція та компетентність є визначальними категоріями компетентнісного підходу в освіті. У психологічній і педагогічній науках вони досить активно розробляються, але різнобічно розглядається їх зміст і трактується визначення.

На думку С. Перрі, до компетенцій, пов'язаних із виконанням посадових обов'язків, відносяться ті сукупності знань, навичок і ставлень, що значно впливають на професійну діяльність. Вони можуть бути виявлені, виміряні та покращені через відповідне навчання, а тому можна виділити компетенції м'які (особистісні риси, цінності, стилі) та жорсткі (професійні знання та вміння). С. Перрі рекомендував не включати м'які компетенції у визначення компетентності, оскільки вони не можуть бути розвинуті в процесі навчання (Parry, 1998).

У чисельних тлумаченнях компетенції превалює регулятивний підхід, згідно якого визначають такі складові компетенції: *знання* (без них взагалі не можна говорити про фахівця), які повинна мати особа; *коло питань*, у яких особа повинна бути обізнана і які необхідні для успішного виконання професійної діяльності у відповідності з нормативно-правовими

актами, і *досвід* – підтвердження цієї обізнаності (Delamare Le Deist, 2005; Jacobs, 1989; Что есть компетенция, 2004).

У тлумаченнях компетентності навпаки превалює когнітивний підхід, згідно якого виокремлюються такі складові: знання, навички, уміння, досвід, о характеризують особистість фахівця (Равен, 2002; Компетентнісний підхід у сучасній освіті, 2004).

Скоригувати тлумачення компетенції та компетентності зробимо спробою за допомогою психолінгвістичного аналізу.

З психологічних позицій можна констатувати, що відносно структури особистості (Психологія, 2005: 110–123) *компетенція* є відчуженою, задекларованою вимогою щодо підготовки фахівця певної сфери, основа для надання особі повноважень у конкретній галузі, або коло повноважень, делегованих фахівцю (посадовцю, органу управління, групі і т. п.); *компетентність* – інтегративна якість особистості, що об'єднує в собі знання, уміння, навички, досвід, які обумовлюють прагнення, здатність і готовність розв'язувати проблеми й завдання у реальних ситуаціях.

Лексикографічний аналіз довів, що лексема *компетентність* (від лат. *compe* – `добиваюсь, відповідаю, підхожу`) – коло повноважень певної організації, установи або особи; коло питань, у яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід (Словник іншомовних слів. – plus.google.com>108909579540781219222).

Набула статусу поняття в українській психологічній та педагогічній науці лише у другій половині ХХ ст. *Компетентність* – одна з основних характеристик особистості, але вона не співпадає з поняттями *професійність*, *інформованість*, *фаховість*, *обізнаність*. У контексті реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі компетентність викладача постає як необхідна умова його педагогічної майстерності.

Поняття компетентності в розробленій у 1973 році Д. Макклеландом концепції компетентності людських ресурсів, розглядається як критеріальний індикатор продуктивності діяльності людини. Основна увага приділяється її поведінковим проявам (Jacobs, 1989). Час створення цієї концепції вважається початком впровадження компетентнісного підходу в освіті.

Цінність поняття *компетентність* для дослідження діяльності фахівця вперше відзначив Дж. Равен. Компетентність поєднує певні психологічні якості, психічні стани, що дозволяє

в соціальних, професійних і особистих ситуаціях діяти відповідально й самостійно («дієва компетентність»), або – здібності й уміння суб'єкта виконувати сукупність певних функцій. Як критерій компетентності можна розглядати результат професійної діяльності, або особистісної успішності. Дослідник стверджує, що компетентність високого рівня притаманна людині, яка виявляє ініціативу, лідерство та ефективну роботу у співпраці з іншими, може бути розвинена лише за наявності відповідної мотивації та цінностей (Равен, 2002).

Згідно з визначенням ЮНЕСКО, *компетентність* – це здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо в міжособистісних стосунках, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті, а також у професійних ситуаціях (Компетентнісний підхід у сучасній освіті, 2004: 8).

Компетентність характеризує не лише діяльність, але й самого викладача як суб'єкта ініціативної й одночасно відповідальної взаємодії з тими, хто навчається й колегами з навчального процесу. Вона інтегрує професійні та особистісні якості педагога, спонукає до засвоєння знань і цілеспрямованого їх застосування в прогнозуванні, плануванні, реалізації, оцінці й корекції професійної діяльності. Прагнення бути компетентним фахівцем забезпечує професійне становлення й розвиток, активізує формування власних здібностей викладача, сприяє реалізації «Я-концепції».

Професійна компетентність, на думку F. Delamare Le Deist, містить у собі концептуальні (знання, розуміння) та операційні (функціональні, психомоторні та практичні навички) виміри. Загалом дослідник виокремлює чотири види компетентності: когнітивну, операційну, соціальну та мета-компетентність (Delamare Le Deist, 2005). Остання сприяє результативності навчання та спроможності якісно вирішувати завдання й розв'язувати проблеми в майбутній професійній діяльності.

Мета-компетентності забезпечують здатність набуття компетенцій і подолання особою невпевненості, адекватного сприйняття зауважень, повчань і критики. Розвиток мета-компетентності забезпечується в першу чергу наявністю в особистості певних категорій рефлексії, як унікальної властивості індивіда репрезентувати власній психіці зміст своєї психічної діяльності.

Аналіз наукових досліджень дозволяє розглядати внутрішню структуру компетентності як сукупність таких компонентів: мотиваційного, когнітивного, діяльнісного, ціннісно-рефлексивного, емоційно-вольового. Ця точка зору є провідною у роботах українських дослідників (Головань, 2008).

Актуальними для сьогодення є дослідження поведінкових характеристик компетентності в межах поведінкового підходу. Компетенції при цьому визначаються як основні характеристики людей, що каузально пов'язані з ефективністю або високою продуктивністю роботи, є узагальненими щодо ситуації та дієвими протягом досить тривалого часу (Boyatzis, 2008).

У межах цього підходу компетенції визначаються дослідниками як індивідуальні характеристики особистості (мотиви, риси, Я-концепція, атитюди та цінності, когнітивні або поведінкові навички), які можна виміряти з метою виявлення відмінностей між ефективними та неефективними виконавцями. Для визначення компетентності викладачів у цілому слід урахувати такі позиції: вплив і впливовість; орієнтація на досягнення; співробітництво; аналітичне мислення; ініціатива; прагнення розвитку вихованців; упевненість у собі; наполегливість; прагнення особистого розвитку; побудова стосунків; міжособистісне розуміння тощо (Spencer, 1993).

Загалом до структури професійної компетентності викладачів відносять такі компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний.

Мотиваційний компонент – сукупність потреб, мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій, ставлень, адекватних цілям і завданням педагогічної діяльності, та їх інтегративних комплексів (пізнавальні потреби й інтереси, гуманістична спрямованість, прагнення реалізуватися в науково-педагогічній діяльності тощо) (Маркова, 1996).

Важливими елементами внутрішньої структури особистості, набутими професійним досвідом, є ціннісні орієнтації. Вони є основою, підґрунтям формування індивідуального стилю діяльності викладача, який може мати гуманістичний, демократичний або авторитарний характер. На основі ціннісних орієнтацій формується мотиваційно-ціннісне ставлення до педагогічної професії, цілей і засобів педагогічної діяльності.

Когнітивний компонент – сукупність знань, необхідних для здійснення науково-педагогічної діяльності (знання предмета, педагогічній, психологічні знання, основи організації й управління навчальним процесом тощо). Операційний компонент – сукупність умінь і навичок, необхідних для практичного вирішення навчальних і виховних задач (уміння встановлювати міжособистісний контакт, організувати міжособистісну взаємодію, упорядковувати й передавати навчальну інформацію тощо). Особистісний компонент – сукупність важливих для професійної педагогічної діяльності особистісних якостей (комунікативність, відповідальність, емпатійність, готовність до рефлексії, здатність до самоаналізу й самоуправління тощо) (Маркова, 1996).

Психолінгвістичний інструментарій дозволяє обдати підходи психологів, педагогів і лінгвістів до розуміння компетентності. Вважаємо за можливе, визначити певні психолінгвістичні якості професійно компетентного викладача вищого навчального закладу:

1. Викладач як суб'єкт пізнання має знаходитися в центрі проблемної ситуації і виконує одночасно два завдання: представляє власний ментальний простір і контролює ментальний простір аудиторії.

2. Вибудовує діалог із здобувачами вищої освіти за платонівським взірцем – не як обмін інформацією, а як засіб ментального розширення простору тих, хто навчається.

3. Широко використовує комунікативні можливості і стилістичні реєстри діалогу: інклюзивні займенники *ми, нас*; конструкції експресивного синтаксису (питальні і окличні речення, інверсивний порядок слів тощо); розширює діапазон аргументів; звертається до різних мовних засобів оцінювання тощо.

4. Демонструє індивідуальний комунікативний стиль.

5. Демонструє багатореферентність, позиціонує себе як носія дисциплінарного знання, суб'єкта пізнання, ініціатора діалогу.

6. Володіє різними мовленнєвими жанрами, здатний до жанрового перемикавання.

7. Використовує інтертекстуальні зв'язки – ознаки наукового дискурсу: цитатність, континуальність, знання за певним предметом, вибір джерел цитування, розташування імен та цитат, що демонструє позицію того, хто цитує.

8. Відтворює ментальні світи, моделює ситуації руху смислів.

9. Наближається до адресата, сприяє його розумінню, сприйняттю й осмисленню нового матеріалу.

Висновки

Компетенція визначається, як деяка відчужена, задекларована вимога до підготовки фахівця в певній сфері, яка є основою для надання особі повноважень у конкретній галузі. Компетентність – це певне потенційне, внутрішнє психологічне новоутворення (система знань, навичок, умінь, що постійно розширюється, професійно значимих особистісних якостей, ставлень, готовності, свідомості й цінностей), а потім виявляється в актуальних, діяльнісних проявах фахівця в різних комунікативних умовах.

Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу є інтегрованою на функціональному рівні системою, що об'єднує в собі професійні знання, уміння, навички, досвід і особистісні якості, які обумовлюють прагнення, здатність та готовність вирішувати завдання й розв'язувати проблеми різної комунікативної складності.

Одним із значущих вимірів професійної компетентності є психолінгвістичний. Демонстрація когнітивно узгоджених з особистісними якостями комунікативних вмінь – показник професійної ефективності викладача вищої школи.

Література:

- Болотов, В.А. (2003). Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // Педагогика. – № 10. – С. 8–14.
- Головань, М.С. (2008). Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду / М.С. Головань // Вища освіта України. – № 3ю – С. 23–30.
- Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики (2004) / [під заг. ред. О.В. Овчарук]. – К. : К.І.С, 112 с.
- Маркова А.К. (1996) Психологія професіоналізму / А.К. Маркова. – М. : Знання, 308 с.
- Національний освітній глосарій: вища освіта (2011) / [уклад. : І.І. Бабин, Я.Я. Боллобаш, А.А. Гармаш та ін.]. – К. : Плеяди, 100 с.
- Психологія : [підручник] (2005) / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, Я.І. Український та ін. – К. : Либідь, 560 с.
- Равен, Дж. (2002) Компетентність в сучасному суспільстві: виявлення, розвиток і реалізація / Дж. Равен. – М. : Когіто-Центр, 396 с.

- Что есть компетенция? (2004) Конструктивистский подход как выход из замешательства [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ht.ru/press/articles/print/art26.htm>.
- Boyatzis, R. (2008) Competencies in the 21st Century / R. Boyatzis // *Journal of Management Development*. – Vol. 27, № 1, p. 5–12.
- Delamare Le Deist, F. (2005) What Is Competence? / F. Delamare Le Deist // *Human Resource Development International*. – Vol. 8, № 1, p. 27–46.
- Parry, S. (1998) Just what is a competency? (And why should you care?) / S. Parry // *Training Magazine*. – Vol. 35, № 6, p. 58–64.
- Jacobs, R. (1989) Getting the Measure of Management Competence / R. Jacobs // *Personnel Management*. – № 6, p. 32–37.
- Spencer, L.M. (1993) *Competence at Work: Models for Superior Performance* / L.M. Spencer, S.M. Spencer. – N.Y. : John Wiley, 384 p.

References:

- Bolotov, V.A. (2003). Kompetentnostnaya model: ot idei k obrazovatel'noy programme. *Pedagogika*, 10, 8–14 [in Russian].
- Golovan, M.S. (2008). Kompetentsiya i kompetentnist: dosvid teorii, teoriya dosvidu. *Vishcha osvita Ukraini*, 3, 23–30 [in Ukrainian].
- Kompetentnisniy pidkhid u suchasniy osviti: svitoviy dosvid ta ukraïnski perspektivi : biblioteka z osvït'oi politiki* (2004). Pid zag. red. O.V. Ovcharuk. K. : K.Í.S, 112 s. [in Ukrainian].
- Markova A.K. (1996). *Psikhologiya professionalizma*. M. : Znaniye, 308 s. [in Russian].
- Natsionalniy osvïtniy glosariy: vishcha osvita* (2011). Uklad. : Í.Í. Babin, Y.Y. Bolyubash, A.A. Garmash. K. : Pleyadi, 100 s. [in Ukrainian].
- Trofimov, Y.L., Ribalka, V.V. (2005). *Psikhologiya – Psychology*. K. : Libid, 560 s. [in Ukrainian].
- Raven, Dzh. (2002). *Kompetentnost v sovremennom obshchestve: vyyavleniye, azvitiye i realizatsiya*. M. : Kogito-Tsentr, 396 s. [in Russian].
- Что yest kompetentsiya? (2004). *Konstruktivistskiy podkhod kak vykhod iz zameshatel'stva*. Rezhim dostupu : <http://www.ht.ru/press/articles/print/art26.htm>. [in Russian].
- Boyatzis, R. (2008). Competencies in the 21st Century. *Journal of Mngement Development*, 27(1), 5–12.
- Delamare Le Deist, F. (2005). What Is Competence? *Human Resource Development International*, 8(1), 27–46.
- Parry, S. (1998). Just what is a competency? (And why should you care?). *Training Magazine*, 35(6), 58–64.
- Jacobs, R. (1989). Getting the Measure of Management Competence. *Personnel Management*, 6, 32–37.
- Spencer, L.M. (1993) *Competence at Work: Models for Superior Performance*. N.Y. : John Wiley, 384 p.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ: ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Владимир Сериков

кандидат психологических наук, старший научный сотрудник,
Национальная академия Службы безопасности Украины,
ул. Онуфрия Трутенка, 22, Киев, 03022
academy@ssu.gov.ua

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрена суть профессиональной компетентности преподавателей высших учебных заведений на основе исследования психологических особенностей их педагогической деятельности. Рассмотрено соотношение понятий компетентность и компетенция. Определен ряд психолінгвістических качеств профессионально компетентного преподавателя высшего учебного заведения, а именно: позиционирование собственного ментального пространства и контроль над ментальным пространством аудитории; диалог с соискателями высшего образования по платоновскому образцу – не как обмен информацией, а как средство ментального расширения пространства обучающихся; использование коммуникативных возможностей и стилистических регистров диалога; демонстрация индивидуального коммуникативного стиля; владение различными речевыми жанрами; использование интертекстуальных связей.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, профессиональная компетентность преподавателя, личностные качества преподавателя, психолінгвістические измерения профессиональной компетентности.

PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE HIGHER SCHOOL TEACHER: PSYCHOLINGUISTIC DIMENSION

Volodymyr V. Serikov

Ph.D. in Psychology, Senior scientific worker,
National Academy of Security Service of Ukraine,
22 Onufriya Trutenko Str., Kyiv, Ukraine, 03022
academy@ssu.gov.ua

ABSTRACT. The article reveals the nature of the higher school teachers' professional competence based on the study of special psychological features

of their pedagogical activities. The correlation between the concepts of competence and competency is considered. Certain psycholinguistic qualities of the professionally competent higher school teacher are defined, namely, positioning of the own mental space and the control over the mental space of the audience; the dialogue between the higher school learners based on the Plato's model in the form of mental space broadening of those who study and not in the form of information exchange; realization of the opportunity to communicate and use the dialogue style registers; demonstration of individual communication style, possession of different speech genres and realization of the intra textual connections.

Keywords: *competence, competency, professional competence of the teacher, teacher's personal qualities, psycholinguistic evaluation of professional competence.*

Подано до редакції 05.09.2016;

Рецензовано 10.09.2016;

Прийнято до друку 12.09.2016

